

УДК 340.1

О. М. Макеева
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Навчально-наукового юридичного інституту
Національного авіаційного університету

ЦІНІСНИЙ ВИМІР ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Українське суспільство на початку ХХІ століття переживає процес соціально-політичних, правових і економічних перетворень та змін, в ході яких змінюються культурні, економічні й правові цінності. Сучасне пострадянське суспільство за своєю ментальністю ще не відповідає європейським стандартам, а нові цінності українського суспільства ще не остаточно сформовані.

Держава, право і національна правова система в умовах світових глобалізаційних процесів піддаються трансформації. Функціонування національних правових систем у сучасних умовах залежить від значної кількості чинників, які дозволяють їм, не втрачаючи своєї цінності й самобутності, долучатися до глобалізації. Трансформація правової системи України є далеко не завершеною. Актуальність проблематики ціннісного виміру правової культури в умовах трансформації правової системи не викликає сумнівів, оскільки наукове вивчення буде сприяти мінімізації негативних наслідків глобалізації й збереження самобутності національної правової системи, уникнення і вирішення протиріч і м'якого входження норм міжнародного і регіонального права в національне право.

Проблеми правової системи знайшли відображення в напрямках наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: 1) філософсько-правові дослідження правової системи (В. Малишев, С. Максимов, Ю. Оборотов); 2) проблеми розвитку національної правової системи за умови розбудови правової демократичної державності в Україні (О. Петришин, М. Хаустова); виявлення тенденцій розвитку національних правових систем (Ю. Бошицький, О. Зайчук, Н. Оніщенко); 3) інтеграція національної правової системи з міждержавними та іншими правовими системами (О. Єгоров, Л. Луць, В. Сильченко, І. Яковюк); 4) міжнародно-правові дослідження: співвідношення національних, міждержавних та міжнародних правових систем і формування правових засад механізму взаємодії вітчизняної правової системи та правових систем Ради Європи, Європейського Союзу; регіональні особливості розвитку правових систем (М. Буроменський, А. Капустін, І. Яковюк).

Ціннісний вимір правової культури був висвітлений у працях таких учених: С. Алексеева,

В. Бурмістрова, Г. Балюка, П. Євграфова, В. Копейчикова, Л. Петрової, В. Оксамитного, Н. Оніщенко, П. Рабіновича, Ю. Шемшученка та інших. Правова культура розглядалась як сукупність усіх цінностей, які створюються людьми у правовій сфері, а також саме право, правосвідомість, правові відносини, стан законності, рівень досконалості законотворчої, правозастосовної та іншої правової діяльності. Проте поза увагою науковців залишилися питання ціннісного виміру правової культури в умовах трансформації правової системи.

Метою статті є наукове дослідження ціннісного виміру правової культури в умовах трансформації правової системи України.

Ціннісне сприйняття людьми об'єктів суспільного життя зумовлюється конкретно-історичними умовами розвитку людства, місцем особи, соціальних спільнот у системі певних економічних і соціально-політичних відносин, ступенем розвитку потреб та інтересів людей. За своєю природою і сутністю цінності становлять синтез об'єктивних і суб'єктивних, індивідуальних і соціально-класових, національно-етнічних і загальнолюдських засад. Вони належать до системи соціально-нормативних, та інтегративних регуляторів життя, поведінки особи і певної групи, методів соціалізації особи. Цінності формуються у процесі життєдіяльності особи та під час комунікації. Як вважає В. Бакіров, соціокультурна комунікація як механізм формування масової ціннісної свідомості відбувається в культурному діалозі епох, у взаємодії соціально-класових, національних культур і субкультур, у відкритій дискусії ідеологій, у співставленні, протиставленні та взаєморозумінні різних ціннісних ставлень до світу. Із пасивного об'єкта соціальної індоктринації людина перетворюється в самостійну істоту, яка ціннісно самоідентифікується, спираючись на особистісну інтерпретацію минулого і сучасного ціннісного досвіду людства [1, с. 24].

Світ цінностей сам по собі є надзвичайно складним і різноманітним. У своїй сукупності цінності бувають матеріальні й духовні. До останніх відносяться політичні, правові, релігійні, естетичні та моральні. Всі вони так чи інакше пов'язані з людиною, віддзеркалюючи ставлення людей до

світу, який їх оточує. Отже, цінності існують лише в суспільному житті. Як наголошує болгарський учений-юрист Н. Неновски, цінність речей обумовлена їх зв'язком з людиною, їх здатність задовольнити її потреби, сприяти розвитку її сутності. Критерій того, що є цінністю і що не є нею, – в самій людині [2, с. 26].

Правова культура є мірилом правових цінностей, які притаманні конкретному суспільству. Європейський досвід ставлення до людини як найвищої цінності, пріоритет загальнолюдських цінностей є важливим для реалізації в Україні, що має реалізуватися через трансформацію свідомості та правової культури в українському суспільстві через розуміння того, що мають бути забезпечені такі цінності: відповідальність особи та держави, визнання людини, її прав і свобод найважливішою цінністю, ефективна система соціального захисту.

Правова культура – це система духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права, складова загальної культури, охоплює всю сукупність найважливіших ціннісних компонентів правової реальності в її розвитку (право, правосвідомість, правовідносини) [3, с. 629].

У процесі дослідження правової культури й аналізу її впливу на розвиток правової системи найважливіше місце відводиться цінностям, оскільки вони безпосередньо впливають на інтереси та цілі окремого індивіда, їх груп і суспільства в цілому. Правова культура – це соціальний організм, вважає І. Яковюк, що постійно еволюціонує. Інколи її порівнюють із величезною лабораторією, в якій створюється масштабна система цінностей. Правова культура характеризується створенням, утвердженням, зберіганням і трансляцією правових цінностей [4, с. 649].

На наш погляд, заслуговує на аналіз система правових цінностей в умовах трансформації правової системи. Трансформація (від лат. *transformatio* – перетворення) – перетворення, зміна вигляду, форми, істотних властивостей будь-чого [5, с. 248]. Трансформація відбувається у правовій системі, зокрема в ідеологічній складовій правової системи. На думку М. Хаустової, впливаючи практично на всі підсистеми й елементи правової системи, глобалізація спричиняє зміни у правовій політиці, ідеології, культурі і свідомості, які, у свою чергу, відіграють вагомий роль у функціонуванні й розвитку правової системи [8, с. 32].

І. Яковюк підкреслює, що трансформація, поряд із рецепцією та відсиланням, є основним способом імплементації як поняття, більш широкого за змістом, що розуміється як спеціальна законодавча процедура перетворення норм міжнародного права на норми внутрішньодержавного права [6, с. 649].

Глобалізація здійснює кардинальний вплив на духовну сферу будь-якого суспільства, як правило, деформуючи традиційні системи цінностей і активізуючи становлення нових ціннісних орієнтацій.

Як зазначає І.В. Патерило, цінності, задовольняючи соціальні потреби, інтереси та бажання, виступають невід'ємною складовою правової культури та оціночним критерієм суспільних правовідносин; завдяки їм реалізуються основні функції права, що забезпечують, закріплюють і стимулюють цінності громадян, об'єднань, політичних партій тощо. Доведено значимість правової аксіології, тобто збереження й зміцнення основоположних, «вічних» правових цінностей, що сприяє дальшому інтелектуальному збагаченню вітчизняного права [7, с. 72].

В умовах соціально-економічних і політико-правових трансформацій в Україні (як і в інших пострадянських країнах) відбуваються соціально-політичні зміни в житті українського суспільства, які призвели до посилення кризових явищ у всіх сферах суспільного життя України, що зумовило процес трансформації ціннісної парадигми: стара система цінностей поступово втрачає свою популярність в українському суспільстві, а нова аксіологічна система будується на основі європейських цінностей. Як відомо, українська правова система орієнтується на європейські цінності, що спрямовані на побудову світу справедливості, заснованого на принципі цілісності людської гідності. Принагідно зазначимо, що бурхливий та суперечливий розвиток Європи, її поліетнічність сприяли тому, що європейські цінності сформувалися як продукт кількох великих релігійних і філософських традицій.

Спільні європейські цінності зафіксовані в «Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод» і вважаються аксіологічним фундаментом для європейської інтеграції та створення ЄС.

У другій статті Договору про Євросоюз (після змін, внесених Лісабонською угодою 2007 р.) йде мова про цінності, на яких заснований ЄС, – це «повага до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства закону і поваги до прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для сукупності держав-членів, яка характеризується плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю і рівністю між жінками та чоловіками» [9].

В Україні є сильні і впливові правозахисні організації, які працюють над захистом прав людини і утвердженням верховенства права та демократичних цінностей. У 2015 році була прийнята Національна стратегія у сфері прав людини, а також п'ятирічний план дій для її реалізації. Для

ефективної реалізації стратегії з прав людини потрібні інформаційно-просвітницькі кампанії, а також навчальні заходи і програми у сфері формальної і неформальної освіти, спрямовані на підвищення правової культури і грамотності населення.

У 2017 році було проведено дослідження Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва за підтримки Програми розвитку ООН в Україні та за ініціативою Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини і ГО «Центр інформації про права людини» у сфері прав людини. Це дослідження є спробою системного і цілісного дослідження сприйняття, уявлень та розуміння фундаментальних прав людини та основоположних свобод у суспільстві взагалі та серед його окремих цільових груп (державні службовці, судді, поліцейські, вчителі, журналісти та правозахисники). За результатами дослідження, пріоритетними для українців є такі цінності: свобода, гідність, справедливість та рівність, у відсотковому відношенні – свобода (80%), безпека (72%), справедливість (70%) та гідність (64%). Цінності, які виявились менш популярними та замикають рейтинг, – патріотизм (38%) та толерантність (25%). Водночас висловлену загальну високу оцінку цінності свободи можна поставити під сумнів. Адже коли респондентам було запропоновано обирати, що є пріоритетним – достаток чи свобода, то думки населення розділилися майже рівним чином. Пріоритетними виявились такі права: право на життя (78%), право на соціальне забезпечення (63%), право на житло (58%), право на освіту (57%), право на працю (55%), право на достатній життєвий рівень (51%) [10].

Проведене дослідження показало, що сьогодні громадяни України перебувають у ситуації ціннісної еволюції. Поглиблюються суперечності між усвідомленням необхідності прийняття нових цінностей і суспільних ідеалів, пошуком нового ціннісного консенсусу, а також наявними орієнтирами, які зафіксовані в особистій та суспільній системах цінностей. У сучасних умовах необхідне формування нової системи цінностей, яка могла б служити основою стабільного цивілізаційного розвитку України в умовах глобалізації та кардинальних соціокультурних трансформацій.

На думку П. Поліщук, завдяки наданню необхідним правовим явищам ціннісного змісту здійснюється формування аксіологічного змісту правової культури, який характеризує рівень правового розвитку суспільства. Наприклад, велике значення має соціальна цінність юридичних прав та обов'язків, які формують позитивне ставлення до права [11, с. 75–76].

Сьогодні, коли політично активні українські громадяни яскраво виявили свої ціннісні пріоритети та прагнення до національної самоіден-

тичності, постає нагальна потреба не тільки у відновленні консолідуючого значення всіх громадських установ, які зможуть позитивно вплинути на формування в Україні громадянського суспільства та зрілої політичної нації європейського типу, але й в «аксіологічній революції», яка б мала уявлення і стереотипи доволі великої кількості громадян України. Забезпечення формування правової культури громадян – запорука утвердження правових цінностей у суспільстві. Відповідно до європейських стандартів, максимально наближеним до ідеального є таке суспільство, в якому створені належні умови, що мають забезпечити всім громадянам рівні можливості для розвитку й застосування їхніх потенційних здібностей. Саме такі правові цінності повинні стати засадами вітчизняної правової культури.

С.І. Максимов вважає, що в понятті «правова культура» порівняно з поняттям «правова система» акцент зміщується з інституційних моментів на момент ціннісний. Правова культура – це перш за все, момент цінностей та ідеалів. Хоча, безумовно, ці цінності та ідеали втілюються у правосвідомості, діяльності суб'єктів права, правових текстах і процедурах [12, с. 16].

Таким чином, правова культура – це сукупність правових цінностей, якісний стан розвитку та функціонування правової системи, вона відображає рівень взаємовідносин суб'єктів у правовій сфері. Правові цінності визначають характер та способи учасників правовідносин у правовій сфері, суспільстві, політиці, державному управлінні. Сьогодні, на нашу думку, потрібна системна діяльність держави та громадянського суспільства зі створення та формування ціннісної системи суспільства, забезпечивши діалог та примирення у суспільстві громадян, які належать до різних ціннісних сегментів, адже цінності не тільки опосередковано визначають структуру суспільства, але й формують систему узгодженості всередині нього. При цьому важливим є те, щоб право сприймалося не як абстрактна цінність, а й позитивно оцінювалося громадянами.

Отже, в умовах формування правової системи України потрібна системна діяльність держави та громадянського суспільства з метою формування ціннісної системи суспільства як регуляторів поведінки суб'єктів права, що слугують важливим джерелом правової соціалізації особи. Важливим чинником цих процесів є правова культура як система цінностей, що втілюються у правосвідомості, правовій поведінці, правових текстах і процедурах. Правові цінності, задовольняючи соціальні потреби, інтереси та бажання суб'єктів права, виступають невід'ємною складовою правової культури та оціночним критерієм суспільних правовідносин; завдяки їм реалізуються основні функції права, що забезпечують та закріплюють правові цінності українського суспільства.

Література

1. Бакіров В. Ціннісний вимір цивілізаційної трансформації суспільства / В. Бакіров // Український соціологічний журнал. – 2016. – № 1–2. – С. 15–25.
2. Неновски Н. Право и ценности / Н. Неновски; пер. с болг.; вступ. ст. и пер. В.М. Сафонова; под ред. В.Д. Зорькина. – М.: Прогресс, 1987. – 228 с.
3. Шемшученко Ю.С. Правова культура / Ю.С. Шемшученко // Юридична енциклопедія: в 6 т.: редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 5: П – С. – 2003. – 564 с.
4. Яковюк І.В. Правова культура як характеристика якісного стану правової системи / І.В. Яковюк // Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т.: редкол.: В. Я. Тацій (голова) та ін. – Харків: Право, 2008–2008. – Т. 1. – 2008. – 726 с.
5. Новый философский словарь: в 4 т.; сост. В. Соколов. – М.: Логос, 2002. – Т. 4. – С. 67.
6. Яковюк І. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз: [монографія] / І. Яковюк. – Х.: Право, 2013. – 760 с.
7. Патерило І.В. Право як ціннісна категорія: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / І.В. Петрило. – Київський університет права. – К., 2006. – 20 с.
8. Хаустова М.Г. Теоретичні та практичні основи трансформації правової системи України в умовах глобалізації / М.Г. Хаустова // Порівняльно-аналітичне право. – 2017. – № 1. – С. 29–33.
9. Die Grundwerte der Europäischen Union // Artikel 2 EU-Vertrag (Werte der Union). – EUR-Lex [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eurlex.europa.eu/de/editorial/abc_c02_r1.htm
10. Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження / [І. Бекешкіна, Т. Печончик, В. Яворський та ін.]; під заг. ред. Т. Печончик. – Київ, 2017. – 308 с.
11. Поліщук П.В. Поняття правових цінностей та методологічні підходи до розуміння їх сутності / П.В. Поліщук // Філософські та методологічні проблеми права. – 2013 – № 1–2. – С. 75–81.
12. Максимов С.І. Українська правова культура: ціннісний вимір / С.І. Максимов // Державне будівництво та місце самоврядування. – 2007. – Випуск 14. – С. 15–21.

Анотація

Макеєва О. М. Ціннісний вимір правової культури в умовах трансформації правової системи. – Стаття.

У статті досліджено аксіологічний підхід до вивчення правової культури. Розглянуто ціннісні характеристики правової культури в умовах трансформації правової системи України, проаналізовано сучасні правові цінності українського суспільства на основі соціологічних досліджень. Зроблено висновок про роль правової культури як системи цінностей, що втілюються у правосвідомості, правовій поведінці, правових текстах і процедурах.

Ключові слова: право, правова система, трансформація, правова культура, цінності.

Аннотация

Макеева Е. Н. Ценностное измерение правовой культуры в условиях трансформации правовой системы. – Статья.

В статье исследован аксиологический подход к изучению правовой культуры. Рассмотрены ценностные характеристики правовой культуры в условиях трансформации правовой системы Украины, проанализированы современные правовые ценности украинского общества на основе социологических исследований. Сделан вывод о роли правовой культуры как системы ценностей, которые воплощаются в правосознании, правовом поведении, правовых текстах и процедурах.

Ключевые слова: право, правовая система, трансформация, правовая культура, ценности.

Summary

Makeieva O. M. Valuable measurement of law culture in the context of the transformation of the law system. – Article.

The article deals with the axiological approach of studying a law culture. Reviewed a value characteristics of law culture in the conditions of transformation of the law system of Ukraine are considered, the modern law values of Ukrainian society are analyzed on the basis of sociological research. The conclusion is made about the role of law culture as a system of values embodied in justice, legal behavior, legal texts and procedures.

Key words: law, law system, transformation, law culture, values.